

ВІКТИМНІСТЬ ЖІНОК: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

Ткачова Олена Вікторівна,

канд. юрид. наук, доц.,

доцент кафедри кримінології

та кримінально-виконавчого права,

Національний юридичний університет

імені Ярослава Мудрого,

Україна, м. Харків

e-mail: sunspring0805@gmail.com

ORCID 0000-0002-4600-9268

Розглянуто проблему віктимізації особистості жінки, розкрито особливості формування відчуття страху у жінки та запропоновано шляхи її вирішення.

Ключові слова: віктимність; жертва; кризові центри; громадські організації.

Вступ. Передусім вкажемо, що проблема віктимності останнім часом належить до тих, що найчастіше обговорюються. І це цілком логічно, оскільки теоретично кожен громадянин (чи то можновладець, чи то пересічний громадянин) може стати жертвою злочину. Дійсно, за сучасних умов (на тлі зубожіння, безробіття і воєнних дій) не можна бути впевненим у тому, що вдасться уникнути неприємних ситуацій і не стати жертвою крадіжки, нападу агресивної чи нестриманої особи (наслідком чого є нанесення тілесних ушкоджень). Звісно, за такої ситуації слід розробляти і вживати заходів щодо зниження ризику стати жертвою злочинних проявів для всього населення, хоча особливу увагу треба звернути все ж таки на ті категорії громадян, які мають підвищену віктимність. У цьому аспекті додамо, що однією з них, на жаль, вважаються жінки, і це, безумовно, викликає занепокоєння.

У той же час необхідність вивчення гендерних аспектів віктимізації зумовлена також: а) зростанням кількості жінок, інтегрованих в економіку, щоправда, частіше на гірших умовах, ніж чоловіки; б) збільшенням навантаження на них; в) маргіналізацією жіночої робочої сили; г) розширенням

або, навпаки, зменшенням, навіть обмеженням, можливості впливу жінок на процеси, що відбуваються в соціальному житті. Отже, існує нагальна потреба в підвищенні якості і рівня соціальної захищеності різних груп населення, передусім жінок.

Аналіз літературних даних і постановка завдання дослідження.

Принагідно вказати, що питання віктимології упродовж багатьох років вивчалися здебільшого фахівцями у галузі кримінології і кримінальної психології, серед яких: Ю. М. Антонян, Б. С. Братусь, В. Л. Васильєв, М. Вольфганг, Г. Еленберг, М. І. Єнікєєв, Д. В. Ривман, Л. В. Франк, А. М. Яковлев та ін. Віктимність жертв сімейного насильства, якими частіш за все стають жінки, і шляхи запобігання цьому явищу розглядали Л. В. Багрій-Шахматов, А. Б. Блага, О. В. Бойко, Б. М. Головкін, В. В. Голіна, В. В. Гончарук, В. Д. Губін, О. М. Гумін, О. М. Джужа, А. П. Закалюк, А. В. Запорожцев, О. В. Ковальова, О. Г. Кулик, О. В. Лихачова, І. Г. Малкіна-Пих, Д. В. Ольшанський, І. М. Ткаченко, С. І. Халимон, В. І. Шакун та ін. Жінка як жертва подружнього насильства була у центрі уваги Н. Г. Опухова і О. Є. Малолетня.

Мета статті. Незважаючи на велику кількість публікацій із питань віктимності жінок, психологічних механізмів віктимізації особистості жінки, спробуємо провести теоретичний аналіз і висвітлити особливості формування у неї відчуття безпомічності, незахищеності, страху.

Виклад основного матеріалу. Передусім вкажемо, що з позицій фахівців, які досліджують гендерні відмінності жертв злочинів (йдеться про І. А. Грабську [1], В. Н. Дружинина [2], М. В. Маркову [4]), жінки потребують особливого захисту й охорони від злочинних посягань перш за все через фізіологічні особливості організму, виконання ними найважливішої функції – материнства.

Проте науковці, а також практичні працівники у своїх роботах, присвячених цій проблемі, здебільшого акцентують на необхідності усунення віктімогенних факторів і вжиття захисно-виховних заходів щодо жінок.

Зрозуміло, у публікаціях йдеться переважно про традиційні заходи профілактики, хоча й звернені вони не на потенційного злочинця, а на потенційну потерпілу [11–13]. Ні в кого не виникає сумнівів, що мета спільна – не допустити, щоб жінка стала реальною жертвою злочинного посягання. Щоправда і науковці, і практики намагаються зробити аналіз характеристик жіночої віктимності, але це частіш за все стосується окремого виду злочинів. Такі напрацювання є важливими як для правоохоронної практики, так і для вирішення ряду гострих соціокультурних проблем суспільства, зокрема, у сфері сім'ї та сімейного виховання, соціальної допомоги нужденним, захисту прав людини. Однак рідко хто розглядає окреслену проблему комплексно. У цьому контексті вважаємо за доцільне вказати, що під час написання колективної монографії нами встановлено, що причини і умови, які сприяють вчиненню злочинів щодо жінок, можна представити як певну сукупність, яка складається з трьох груп взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих компонентів:

- а) об'єктивно існуючі зовнішні обставини в їх єдності;
- б) комплекс особистісних властивостей конкретного індивіда, який вчинив злочин;
- в) віктимологічні властивості жінки-жертви злочину (анатомо-фізіологічні особливості організму; специфічність психічних процесів; вікові особливості та стан здоров'я; виконання материнських і соціальних функцій; неналежні умови соціалізації й соціальної адаптації, як наслідок, антисуспільна спрямованість поведінки).

Розглянемо їх. Так, сучасна соціально-економічна ситуація сприяє незайнятості (підвищується рівень безробіття) значної частини населення, зростанню таких негативних явищ, як пияцтво і алкоголізм, які, у свою чергу, призводять до загострення міжособистісних відносин. З цієї причини, на наш погляд, жінки часто піддаються насильству. Зокрема, за статистикою, сімейні скандали часто провокуються самою потерпілою. Мотивами, як правило, виступають особисті неприязні стосунки на ґрунті пияцтва, сімейних сварок, ревнощів, майнових суперечок. А якщо жертвою стає мати, то це переважно

через недоліки у вихованні, неухвалене ставлення до дитини чи через зайнятість, чи з інших причин. Зайвий раз нагадаємо, що вплив сім'ї має велике значення для формування особистості злочинця, при цьому не останню роль відіграє саме мати [5; 6]. Вивчення особистості жінок-жертв показало, що вони відрізняються схильністю до зловживання спиртними напоями, запальним характером, низьким освітнім рівнем. Наведене зайвий раз підтверджує, що дії злочинця часто залежать не тільки від його індивідуальних особливостей і прагнень, а й від поведінки потерпілого, який своїми необережними, аморальними і протиправними вчинками може створити криміногенну обстановку, полегшити настання злочинного результату. Тому при аналізі ролі конкретної життєвої ситуації у вчиненні злочину необхідна всебічна і об'єктивна оцінка поведінки потерпілого.

Отже, механізм злочину повинен розкриватися не тільки через правопорушника, а й через жертву. Тільки вивчивши злочинну поведінку з урахуванням особи і поведінки потерпілого, можна віднайти ефективні заходи попередження правопорушень і об'єктивно виокремити адекватні вчиненому заходу впливу [5; 7; 9].

Крім того, науковці вважають, що жінка з огляду на свої психофізіологічні особливості найбільш схильна до стресу, неминучого в разі вчинення відносно неї злочину [4; 10; 12]. Додаткове психологічне навантаження вона отримує при зверненні до правоохоронних органів із заявою. Як неодноразово наголошувалося і вченими, і практичними працівниками, існуюча система попереднього слідства і правосуддя не відповідає вимогам ресоціалізації потерпілого, замикаючись на завданні відшкодування матеріального збитку, заподіяного злочином. Більш того, часто жертвам злочинів доводиться стикатися з грубим, неетичним поведінням співробітників правоохоронної системи, тяганиною або порушеннями закону при розгляді заяв. Це лише деякі з тих причин і факторів, чому суспільство стає віктимним. Як вище було зазначено, серед умов, які сприяють зростанню злочинності, виокремлюють такі детермінанти, як стан економіки, якість життя,

освіти і виховання, національна безпека тощо. Таким чином, соціальними умовами зростання злочинності і прискоренню процесу віктимізації суспільства, на переконання Б. М. Головкіна, В. В. Голіни та ін., виступають різке загострення соціальних суперечностей, криза боротьби зі злочинністю, духовна криза [7–9].

До сказаного треба додати й те, що правоохоронна система в умовах недостатнього матеріального забезпечення не здатна повною мірою протистояти злочинності, що захлеснула суспільство. Неефективна діяльність із боротьби зі злочинністю породжує, у свою чергу, соціальну недовіру, страх і заперечення права в цілому [Там само]. Ці фактори впливають на масову свідомість, формуючи віктимність конкретного індивіда зокрема.

У подібній ситуації роль віктимологічної профілактики стає вкрай необхідною. З огляду на те, що держава не може повною мірою здійснювати віктимологічну профілактику, то найбільш ефективним напрямом, на наш погляд, є роз'яснювальна робота через засоби масової інформації, правова пропаганда з метою зниження в суспільстві віктимологічної безграмотності і ризиків віктимологічних ситуацій.

Виявлені в результаті дослідження особливості особистості жінки - потерпілої від злочину, причини та умови її віктимізації, а також розроблені на їх базі рекомендації щодо вдосконалення законодавства, дозволяє зменшити рівень віктимізації населення в цілому і жінок зокрема.

При вивченні процесу віктимізації жінок особливу увагу варто приділяти проблемі страху перед злочинністю, бо практичні працівники і науковці (В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. В. Маркова та ін.) наголошують на існуванні прямо пропорційного зв'язку між наростаючими тенденціями страху перед злочинністю і станом злочинності в цілому [4; 5; 7]. Незважаючи на те, що чинний Кримінальний кодекс України містить вичерпний перелік складів злочинів, які посягають на життя, честь, гідність і статеву недоторканість жінок, так само як і інших груп населення. Більш того, за законодавством переслідуються будь-які форми фізичного і психічного насильства щодо

особистості. Так, виокремлюється низка складів конкретних злочинів проти жінки, тобто існують норми, згідно з якими настає кримінальна відповідальність за насильство. За міжнародною термінологією такі злочини вважаються вчиненими «на підставі статевої ознаки».

Однак нині склалася неоднозначна ситуація. З одного боку, завдяки ЗМІ і телебаченню про більшість актів насилля, зокрема і щодо жінок, стає миттєво відомо суспільству. Багато стало гучних справ, резонансних подій. Це приємно, бо суспільство проти насилля. Проте існує й інший бік. Мова йде про те, що загострюється відчуття страху, а в його нагнітанні вирішальну роль відіграють саме засоби масової інформації. Тому слід відмежувати безконтрольний потік інформації про злочинність. Гласність у цій сфері повинна реалізовуватися за належної взаємодії і при тісній співпраці з правоохоронними органами.

У той же час необхідно пам'ятати, що заходи щодо потерпілого, попри всю важливість віктимологічної профілактики, ефективні лише як доповнення цілеспрямованих заходів профілактичного впливу на осіб, від яких можна чекати вчинення злочину.

Обговорення результатів. Враховуючи наведене вище, слід визнати, що в умовах сьогодення вкрай важливим і своєчасним є розгортання діяльності кризових центрів. Саме вони можуть заповнити ті білі плями, які в даний час існують у системі профілактики і надання допомоги жертвам насильства. Вважаємо за необхідне розглядати проблему насильства (як сексуального, так і морального, фізичного) проти жінок у межах більш широкої проблеми насильства в суспільстві в цілому. Крім того, не можна забувати й про те, що обстановка в нашій країні така, що єдиною реальною метою діяльності багатьох державних установ, громадських об'єднань і організацій може бути тільки її стабілізація, тобто зменшення напруги, запобігання насильству. Хоча і подібна постановка питання може розглядатися як невинуватий оптимізм.

Вбачається, що при профілактиці насильства великі надії можна покладати саме на діяльність неурядових організацій, які надають допомогу як жертвам злочину, так і тим, хто її невідкладно потребує. Цей напрямок

особливо важливо в даний час, бо система профілактики злочинності, у тому числі і насильницької, що діяла в країні раніше, майже повністю зруйнована. Отже, варто віднайти нові (можливо, громадські, а не державні) форми профілактики і запобігання насильству, що, сподіваємося, посіде гідне місце в системі профілактики злочинності, що зараз розробляється. Звісно, передусім треба визначити правовий статус подібного роду організацій, нормативно закріпити питання взаємодії з державними органами і правоохоронними відомствами.

Нарешті, необхідно знати реальну ситуацію з поширенням в суспільстві насильства в цілому і щодо жінок зокрема. Тільки на цій основі можливе ресурсне забезпечення розроблюваних програм, спрямованих на припинення та профілактику насильства по відношенню до жінок. Для того, щоб забезпечити розробників проблеми вичерпною інформацією, потрібно мати несуперечливу і повну систему даних, якої наша офіційна статистика, на жаль, поки що не має в своєму розпорядженні.

До того ж при розробленні і обґрунтуванні конкретних пропозицій із вдосконалення кримінальної та загальносоціальної статистики про жертв злочинного насильства науковцям (різного фаху, тобто і психологам, і лікарям, і правознавцям) і практичним працівникам варто діяти спільно. Крім цього, для збору інформації слід використовувати й інші, апробовані наукою і практикою методики збору емпіричних даних, що дозволяють судити про масштаби поширення в суспільстві насильства. Одним із таких добре відомих методів є опитування населення. Через кризові центри можна і потрібно налагодити збір інформації шляхом систематично проведення опитувань населення.

Висновки. Підсумовуючи, можемо зробити наступні висновки.

1. Дії злочинця часто залежать не тільки від його індивідуальних особливостей і прагнень, а й від поведінки потерпілого, який своїми необережними, аморальними і протиправними вчинками може створити криміногенну обстановку, полегшити настання злочинного результату.

2. Сучасна правоохоронна система через об'єктивні і суб'єктивні

причини не здатна повною мірою протистояти злочинності, що захлеснула суспільство, а це впливає на масову свідомість, формуючи віктимність конкретного індивіда, зокрема жінки.

3. При вивченні процесу віктимізації жінок особливу увагу варто приділяти проблемі страху перед злочинністю, бо існує прямо пропорційний зв'язок між наростаючими тенденціями страху перед злочинністю і станом злочинності в цілому

4. Гласність у цій сфері повинна реалізовуватися за належної взаємодії і при тісній співпраці з правоохоронними органами.

5. В умовах сьогодення вкрай важливим і своєчасним є розгортання діяльності кризових центрів.

Список літератури:

1. Грабська І. А. Насильство в подружніх відносинах. *Практична психологія та соціальна робота*. 1998. № 9. С. 22–26.
2. Дружинин В. Н. Психология семьи. Москва: Изд-во КСП, 1996. 157 с.
3. Жінка в Україні: доповідь Четвертої всесвітньої конференції зі становища жінок. Пекін, 1995. 60 с.
4. Маркова М. В. Гендерное насилие и пути преодоления его последствий. *Проблеми екстремальної психіатрії: матеріали наук.-практ. конф. «Платоновські читання»*. 2000. С. 49–54.
5. Голина В. В. Соціальні та психологічні чинники кримінологічної віктимізації в Україні. *Вісник Академії правових наук України*. 2007. № 3 (50). С. 185–193.
6. Головкін Б. М. Віктимність як основна категорія віктимології. *Журнал східноєвропейського права*. 2015. Вип. 20. С. 6–13. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2015/10/golovkin_20.pdf (дата звернення: 15.10. 2017).
7. Головкін Б. М. Віктимна поведінка жертв злочинів. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 135. С. 124–136.
8. Головкін Б. М. Злочинність на вулицях та в інших громадських місцях. *Питання боротьби зі злочинністю* / редкол.: В. І. Борисов та ін. 2013. № 26. С. 84–97.
9. Головкін Б. М. Кримінологічне поняття віктимізації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. Вип. 15, т. 2. С. 93–96.
10. Головкін Б. М. Як стають жертвами злочинів. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 136. С. 161–172.
11. Іващенко В. О. Торгівля жінками та дітьми: (кримінологічні та кримінально-правові аспекти боротьби): монографія. Київ: Атіка, 2004. 112 с.
12. Конгрессы ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию: сб. материалов: в 3 кн. / НАПрНУ; НИИ изуч. пробл. преступности; кол. сост.: В. В. Голина, М. Г. Колодяжный; под общ. ред. В. В. Голины. Киев: Право Украины; Харьков: Право, 2013.
13. Наден О. В. Торгівля жінками як кримінально-правова та соціальна проблема сучасності: монографія. Київ: Атіка, 2004. 288 с.
14. Пособие для разработки законодательства по вопросам насилия в отношении

женщин Организация Объединенных Наций Нью-Йорк, 2010 г. ST/ESA/329. ООН. URL: [http://www.un.org/womenwatch/daw/vaw/handbook/Handbook%20for%20legislation%20on%20VAW%20\(Russian\).pdf](http://www.un.org/womenwatch/daw/vaw/handbook/Handbook%20for%20legislation%20on%20VAW%20(Russian).pdf) (дата звернення: 20.10.2017).

15. Туляков В. А. Виктимология: социальные и криминологические проблемы. Одесса, 2000. 336 с.

References:

1. Hrabska, I.A. (1998). Nasytstvo v podruznykh vidnosynakh. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota*, 9, 22–26 [in Ukrainian].
2. Druzhinin, V.N. (1996). Psihologija sem'i. Moskva: Izd-vo KSP [in Russian].
3. Zhinka v Ukraini: dopovid Chetvertoy vsesvitnoy konferentsiyi zi stanovyscha zhinok. (1995). Pekin [in Ukrainian].
4. Markova, M.V. (2000). Genderne nasilie i puti preodolenija ego posledstvij. *Problemi ekstremal'noji psichiatriji*: proceedings of the Scientific and Practical Conference, 49–54 [in Russian].
5. Holina, V.V. (2007). Sotsialni ta psykholohichni chynnyky kryminolohichnoi viktyimizatsii v Ukraini. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*, 3 (50), 185–193 [in Ukrainian].
6. Holovkin, B.M. (2015). Viktymnist yak osnovna katehoriia viktymolohii. *Zhurnal skhidnoevropeiskoho prava*, issue 20, 6–13 URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2015/10/golovkin_20.pdf [in Ukrainian].
7. Holovkin, B.M. (2016). Viktyмна povedinka zhertv zlochyniv. *Problemy zakonnosti – Problems of Legality*, issue 135, 124–136 [in Ukrainian].
8. Holovkin, B.M. (2013). Zlochynnist na vulytsiakh ta v inshykh hromadskykh mistsiakh. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu*. V.I. Borysov et al. (Ed.), 26, 84–97 [in Ukrainian].
9. Holovkin, B.M. (2015). Kryminolohichne poniattia viktyimizatsii. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Yurysprudentsiia*, issue 15, vol. 2, 93–96 [in Ukrainian].
10. Holovkin, B.M. (2017). Yak staiut zhertvamy zlochyniv. *Problemy zakonnosti – Problems of Legality*, issue 136, 161–172 [in Ukrainian].
11. Ivashchenko, V.O. (2004). Torhivlia zhinkamy ta ditmy: (kryminolohichni ta kryminalno-pravovi aspekty borotby). Kyiv: Atika [in Ukrainian].
12. Kongressy OON po preduprezhdeniju prestupnosti i ugovnomu pravosudiju: sb. materialov: v 3 kn. V.V. Golina, M.G. Kolodjazhnyj. (Eds.). (2013). Kiev: Pravo Ukrainy; Khar'kov: Pravo [in Russian].
13. Naden, O.V. (2004). Torhivlia zhinkamy yak kryminalno-pravova ta sotsialna problema suchasnosti. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
14. Posobie dlja razrabotki zakonodatel'stva po voprosam nasilija v otnoshenii zhenshin Organizacija Objedinennyh Nacij N'ju-Jork. ST/ESA/329. ООН. (2010). URL: [http://www.un.org/womenwatch/daw/vaw/handbook/Handbook%20for%20legislation%20on%20VAW%20\(Russian\).pdf](http://www.un.org/womenwatch/daw/vaw/handbook/Handbook%20for%20legislation%20on%20VAW%20(Russian).pdf) [in Russian].
15. Tuljakov, V.A. (2000). Viktimologija: social'nye i kriminologicheskie problemy. Odessa [in Russian].

Ткачева Е. В. Виктимность женщин: проблемные аспекты.

Проведен теоретический анализ научной проблемы виктимизации личности женщины, освещены особенности формирования чувства страха у женщины. Предложены пути ее решения.

Ключевые слова: виктимное поведение; жертва; кризисные центры; общественные организации.

Tkachova O. V. Victimhood of women: problem aspects.

The theoretical analysis of the scientific problem of the victimization of the woman's personality is carried out, the features of the formation of a woman's sense of fear are highlighted.

The ways of its solution are suggested.

Keywords: victim behavior; victim; crisis centers; public organizations.

Надійшла до редколегії 20.11.2017 р.

